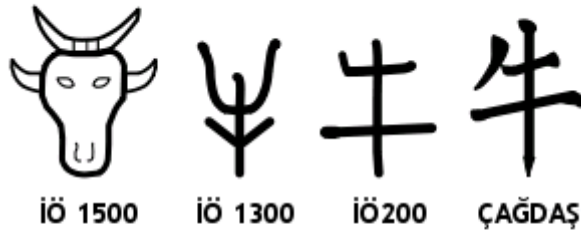
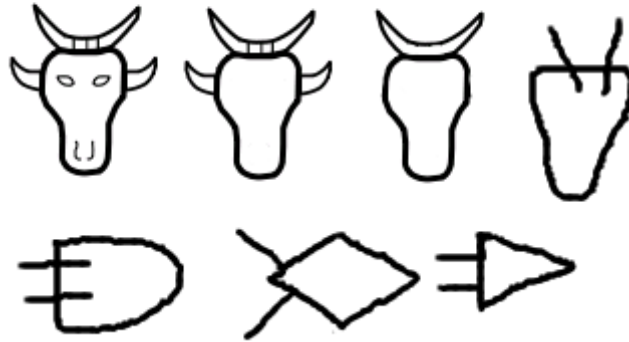

Konuşulan dili sesden, sözden alıp taşta dövmek, kâğıda yazmak düşüncesi oluşunca, bunun yolunu arayan kişiler bir takım yollar da geliştirdiler. Bedizden başladılar. Bu bedizler, seslemleri karşılar duruma geldikten sonra, ses değeri de kazandı. El alışıp göz tanıyınca, bedizlerde kısaltmalara da gidildi. . . . . ile yola çıkılan bedizde, önce gözleri sildiler sonra burunu, kulakları; ardından buna da iyice alışıp belleyince, bir yuvarlağa iki boynuz eklemek yeterli olmuştu. Atalarımız da böyle yaptı; /ot/ adını verdikleri damgayı betimlemek için bir eğri çizip (tepe) üstüne bitişik iki çentik eklediler ki, ... u simgelesin.

Tabgaç damgalarındaki gelişim evresi:

Sümerler ise daha başka yorumlamışlar:

Türetilmesi düşünülüp de bu yola girildikten sonra elde edilen ürünlere (damgalara) bakıldığında bir uyum göze çarpar; birbirlerine olan benzerlikleri. Bunu Sümerlerin . . . . . da görebilirsiniz, Korelilerin . . . . . adını verdikleri damgalarında da. Nedeni, birilerince oturulup birden türetime gidilmesinden kaynaklanır.

Pişmiş kil üzerine yazma uygulamasını geliştirip çubuklarla oyma yolu ile yazılarını yazan Sümerler, kullandıkları yazacın (çubuğun) yéni, üstelik daha uygulamısal olanını geliştirince, yazım biçimlerinde de değişiklik oldu. Daha keskin uçlu olan bu yazaçlar ile yazdıklarına biz günümüzde çivi yazısı diyoruz. Göz ucuyla bakıldığında tümü çiviye andırmaktadır, yoksa çivi ile yazıldığından değil.

XV. yüzyıla dek Tabgaç yazı düzenini kullanan Korelilerin kağanı . . . . . , 1443'de yéni, özgün bir düzen oluşturmaları için bilim erlerine buyruk verir de, onlar da bir yıl içinde bitirirler.² İletişimin günümüzdeki gibi olmadığını göz önüne alırsak, Korelilerin Tabgaç düzeninden başka yazı düzeni olmadığını düşündüklerinden dolayı yaratıcılıklarında kısıtlı kaldıkları sonucuna varırız.

1 Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Öğrencisi

2 <http://tr.wikipedia.org/wiki/Hangıl>

Basın toplantısında(!) topluma tanıtılan, adına da *Topluma Doğruları Öğreten Ses* dedikleri bétik ile kullanıma sokarlar. Odur budur günümüze dek gelip çıkmıştır. Bu yéni damgaların özgünlüğü olsa da Tabgaç düzeniniñ özentisini taşımaktadır. Örneğin, seslemleri dördülleme eñ belirgin esinlenme olarak öne çıkar.

Sözü getirmek istediğim yer şurası; özgün olan değme yazı düzeniñde damgalar arası bir uyum, bir esinlenme vardır. Bunu Arap, İbrani, Ermeni, Gürcü gibi türlü damgalarda da görebilirsiniz. Ne var ki, Kiril gibi kırma (Yunan, Lâtin karışımı) düzenlerde pek uyumdan söz edemeyiz.

Türk damgalarında ise söz konusu olan uyum, birbirlerine olan benzerlik ilgi çekici, üstelik eñ belirginler arasında ön sıralarda bir yerlerdedir diyebiliriz. Ben, bu benzerlikleri ulamlayarak bir düzen içerisine sokmaya çalıştım. Vardığım sonuç; damgaların birilerince oturulup belli bir süre içinde türettiği, yarattığıdır. Soñradan yapılan eklemeler, ilk oluşum evresindeki kurallardan uzak olsa da, günümüz çağdaş yalınklarınıñ düşünce yapısıyla birdir. Bu sıradan yöntem; çentik, beñek eklemekten başka bir neñ déğil. Yéni bir ses karşılanmak istediğinde ona benzeyen daha doğrusu kök olan sesi véren damgaya küçük bir ekleme ile sorun giderilmiştir. Bizim /ü/ sesi için /u/ damgası üzerine iki beñek koymamızı düşünün.

Bu yaptığım ile köken açıklamalarına bir yénisini de eklemiş oluyorum. Bunuñla şunuñ da önüne geçtiğimi düşünüyorum; Köken açıklamam ile, bu gibi savları da yañlışlamış oluyorum.

Türetimde izlenilen yolu bilirsek, kökenini de açıklayabiliriz. Bunuñ için ben, öneriyorum. Örneğin *dersem, bana uzun uzadıya bétlerce dolu açıklama, öneri yazabilirsiniz ancak benim sizden beklentim;* 'dır. dediğim kavram budur. Olayı abartmadan, yüce anlamlar yüklemekten işiñ içinden çıkmaktır.

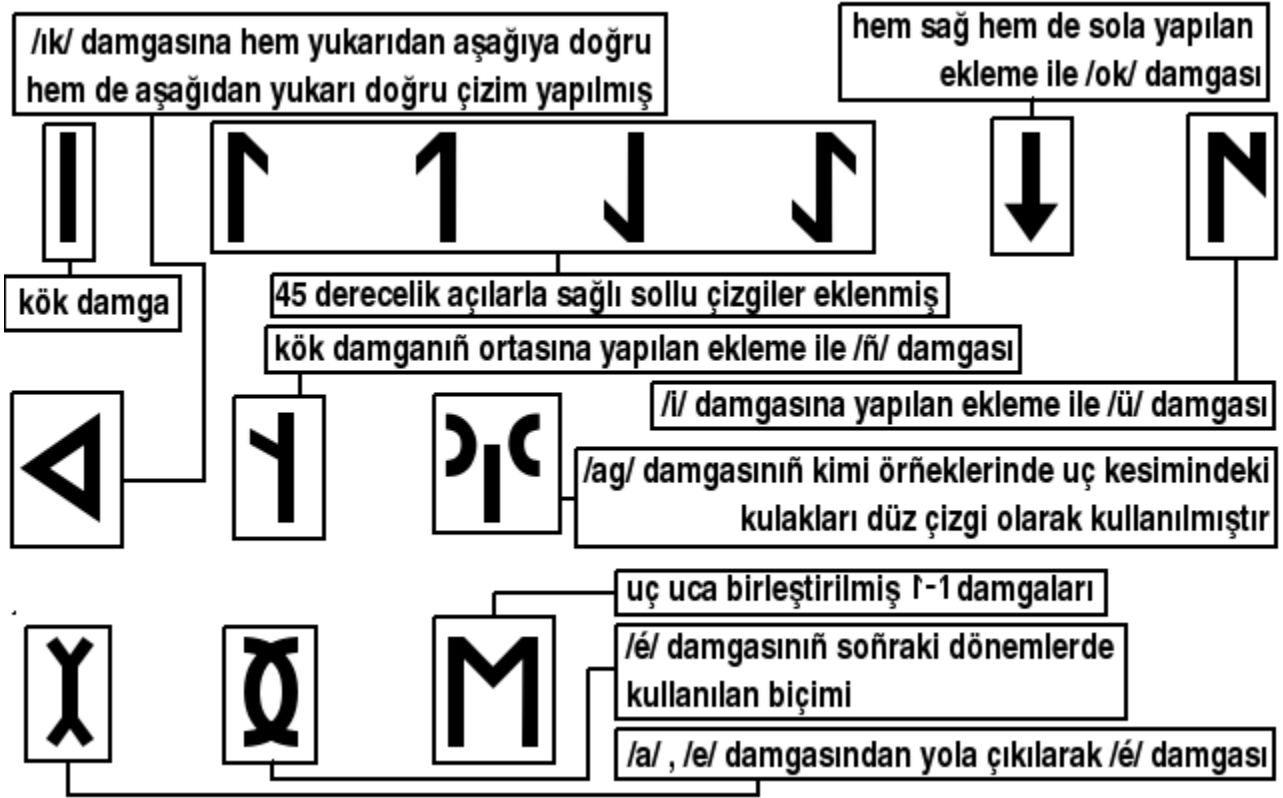
Sıradan düşünelim; binlerce yıl öncesinde tüm olanaksızlıklarla karşı karşıyayız. O dönemde yaşadığımızı varsayarsak olanaksızlık demek yañlış olur. Başka ne gibi olanakların olduğunu bilmediğimizden bunu düşünmeyiz bile. Günümüzde olanaksız olduğumuzu düşünüyor muyuz? Gelecek kuşaklar da bizim için böyle diyeceklerdir;

Olanaklarımız arasında *gibi* güzel bir ürün var. *gibi* bir gereksinim duymaya başlayınca bunuñ yollarını aradık. Bulduğumuzda sévindik: taşı yaracak, sözlerimizi kazıyacaktık. Yarmak gibi güzel bir eylemimiz vardı; yarmaktan *gibi* bir sözcük türetecek, bu işe diyecektik. Bizden soñra gelen kuşakların dilinde /z/ sesi türeyecek, *gibi* yapacaklardı.

Taşı yarmak öyle kolay iş déğildi. Bu yüzden yaratacağımız damgalar öyle olmalıydı ki, taşı yarararken (yazarken) çok az güç yoyup, hızlıca bitmeli, üstelik az da yer tutmalıydı. Biraz düşündükten soñra *ile* yola çıkmanın ne denli usa yatkın olduğu yargısına vardık. Soñra bu düz çizginiñ sağına, soluna, ortasına çentikler ekleyip yéni damgalar türettik. İlginç olan, türettiğimiz bu damgalardan kimileri, günlük yaşamda sıkça kullandığımız nesnelere de andırıyordu.

Tümünde çubuğu aındıran dikey bir çizginiñ oluşundan dolayı bu adı vérdim. *diye* adlandırdıklarımızda da dikey çizgiler, sözüm ona çubuklar olsa da türetilmelerindeki ayırım

yüzünden böyle bölüştürdüm.

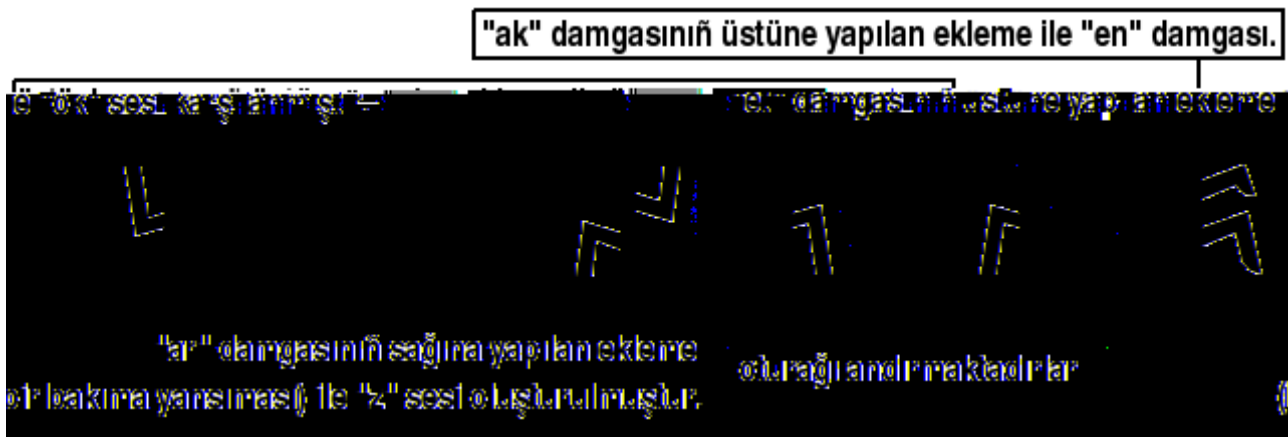

Çubuklu damgalarda kökeni kesin açıklanabilen yalnızca /ok/ damgası var. Savaşçı bir toplumda . . . gibi bir nesnenin damgalanmış olması çok sıradan bir olay. Öyle ki, oku damgalar arasında görmesek sıradışı olurdu.

Kökeni açıklanabilenlerden biri de /es/ damgasıdır; . . . den geldiği söylenmektedir. Bunuñla birlikte /ñ/ (eñ) damgasına da, bir elini yukarıya kaldırmış . . . . . demeye çalışan bir kişi betimlemesi yapılmaktadır.

Bu ulamda ilgimizi çekenlerden biri de, /ü/ sesini karşılamak için /i/ 'den yararlanıldığıdır. Doğrusu, /i/ ile /ü/ bir sesin dar-geniş iki ürünüdür. Bunuñ izlerini günümüzde de görmekteyiz; gelüp > gelip, öldi > öldü ib. gibi örnekleri çoğaltmak olasıdır. Vardırmaq istediğim yer; atalarımızın daralıp genişlemeyi damgalara da yansıtacaklarıdır. Damgalarda açıkça görüldüğü gibi /ü/ sesi, /i/ sesinden daha geniş yapıdadır.

Oturağı andırdıklarından böyle dedim.

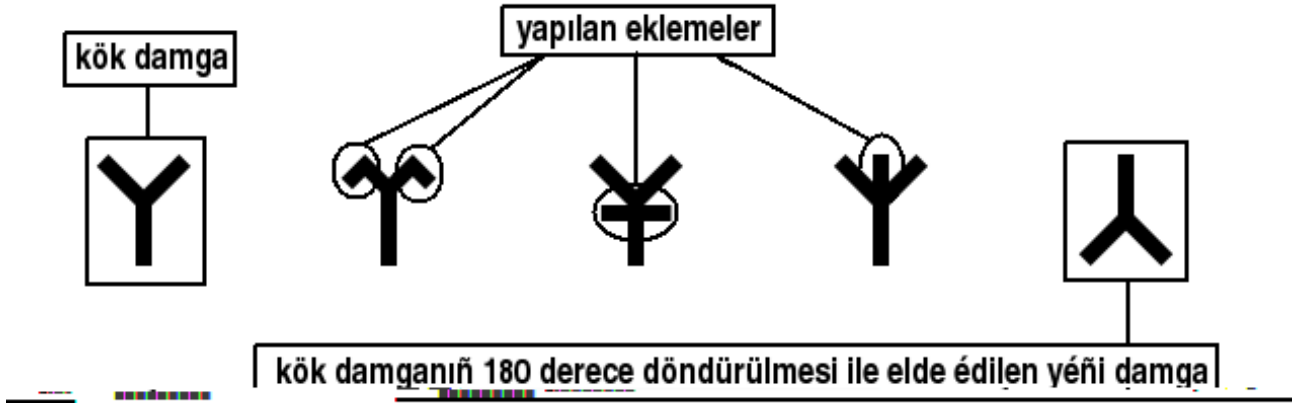

Soñradan oluşturulan bu iki damgada yéñi bir uygulamaya da geçilmiştir: nesnelere damgalaştırma. Savaş aracı olarak kullanılan , tan /ok/ sesi, , betimlemesinden de /ök/ sesi karşılanmıştır.

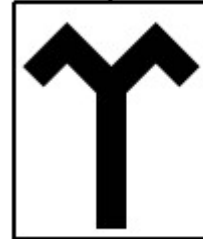
Kök damga olarak aldığım /el/ damgasını, çubuklulara ulamlayabilirdim ancak doğrudan bir nesneyi anımsattığından, üstelik adının da kendisiyle ilişkili olmasından dolayı ayrı bir ulam olarak incelenmesi gerektiğini düşündüm.

Yüksek olasılık /el/ sesi, 'e benzetilerek türetilmiştir. Kolunuzu dik olarak havaya doğrultup, baş parmağınızı bir yöne, kalan dört parmağınızı da karşı yöne doğrulttuğunuzda bunu kolaylıkla görebilirsiniz. Dilimize soñradan girip girmediği konusunda kesin yargım yok ancak, bu sesle başlayan sözcüklerin hiç biri bizim değildir. demek de ne denli doğru sayılabilir ki? Ayrıca ilk türetilen arasında /al/ sesini karşılayan bir damga da yer edinmişti. Kendinden soñra sesler türettiğini göz önüne alırsak, eñ eski seslerden biri olduğunu aňlayabiliriz.

Bunuñ üzerine şunları da söyleyebilirim; kuralı günümüzde bile öylesine benimsenmiştir ki, yad sözler bu kurala uydurulmaya çalışılmıştır. Çalıştırılmıştır derken, birileri kendi başına göre yapmamıştır. Bunu yapan, Türkçenin doğal dil yapısıdır. Anadolu kişisinin ayırımında olmadığı dil bilincidir. Bu yüzden yerine demek yanlış konuşma değil, olması gerekendir.

Kolunuzu dik olarak havaya doğrultup, baş parmağınızı bir yöne, kalan dört parmağınızı da karşı yöne doğrulttuğunuzda /el/ damgasını oluşturursunuz.

/er/ damgasının eri (adamı, insanı) andırışı

Kök damga dediğim /el/ damgasının kollarından aşağı çekilen küçük çentiklerle /er/ damgası türetilmiştir. Bugün için bile . . . değıştokuşlarından söz édebilmekteyiz. Örneğın . . . yerine . . . déyişı gibi. Doğı illerimizde ulayı Azericede böyle çok sayıda örneklere vardır. Bunun yanısıra, /r/ sesi ile olan yad sözcükler de, tıpkı /l/ sesinde olduğı gibi . . . kuralına göre söylenmektedir: . . . İlgi çekense şudur; /er/ damgasının ere (adama, kişiye) benziyor olmasıdır. Eñ üste bir beñek eklediğimizde baş olur, dikey çizginin alt kesimlerine de ayak eklendiğinde büsbütün kişi olur. Ne var ki, çok uzun bir geçiş süreci gerektiren bu durumu kanıtlar somut bir véri yoktur.

İrk Bitig yazmasını incelediğimizde ise /er/ damgasını, /el/ damgasının ortasına çizilen yatay çizgi ile karşıladıklarını görüyoruz. Bu /ş/ diye nitelendirdiğimiz damganın birebir benzeridir. Söz konusu yazmada /ş/ sesi /s/ ile karşılanıyordu.

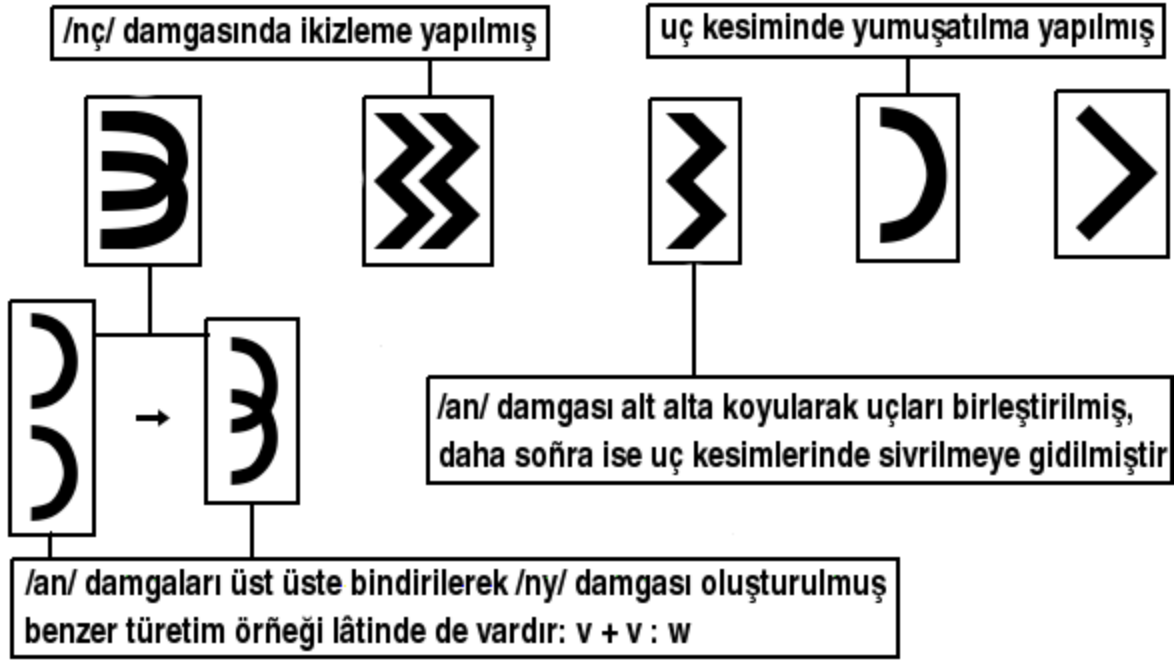
Soñradan türeyen ancak kendisiyle söz başlatan seslerden biri de /ş/ 'dir. Eski yazmalarımızda türlü türlü gördüğümüz /ş/ damgası, Orkun yazıtlarında açıkça /ç/ damgasının 180 derece dönderilip ortasına çekilen doğrusal bir çizgi ile oluşturulmuştur. Bu sözü . . . diye de yineliyebiliriz. Ancak daha olası köken /lç/ sesinin evrilmesi ile oluştuğudur. . . örneğinde olduğı gibi, geçişı bitiren sözlere yanısıra, . . . gibi eski biçimini de koruyan sözlere ek olarak, geçişe uğramayan . . . gibi sözcükler de bulunmaktadır. Geçiş olsaydı . . . sözcüğü . . . sözcüğü de . . . olacaktı.

Kök damganın 180 derece döndürülmesiyle /aç/ damgasının oluşturulduğı düşünülebilirse de, ilgimizi çeken, adı ile ilişkili olmasıdır. Doğrusal dikey çizginin aşağıya doğru inerken ikiye bölünmesi, kollardan birinin sağa, öbürünün de sola yönelmesi ile . . . éyleminin betimlenmesini görebiliyoruz. Bunun gibi /iç/ damgası da bir sayılabilir. Kök damganın içine doğru inen çizgi ile . . . éylemi betimlenmiştir diyebiliriz. Buradan şu da çıkar; yalnızca nesnelere değil, éylemler de betimlenmiştir.

10. Buna ek olarak geçiş sürecini sürdüren 10 sözcüğü de verilebilir; 10 10 10 10 10 10 10 10 10 10

Çağdaş Türkçede /y/ sesi ile başlayan kimi sözcükler eskiden /d/ ile anılırdı. Dolayısıyla evrilmesinden söz étmekteyiz. *... ..* gibi örnekler vérilebilir. Bugün *... ..* diye bildiğimiz éylem, eskiden *... ..* biçimindeydi. Buradan yola çıkarak /ad/ damgasına bir kökenleme daha ekleyebiliriz; birbirinden *... ..* iki parça betimlenmiştir. Damgaya baktığımızda çatlayarak birbirinden uzaklaşan iki parçayı görebiliriz.

Dilimizde taşıyamayıp, düşürüp yitirmiş olduğumuz /ny/ sesi, günümüze /y/ olarak gelip çıkmıştır; *... ..*⁶. Moğolca da ise /n/ sesine düşüşmüştür; *... ..*. Yalnız, nedeni bilinmeyen bir biçimde *... ..* ile türevlerinde /y/ olarak déğil de, /n/ olarak kalmıştır. Dolayısıyla çağdaş Türkçede /n/ sesiyle başlayanların, *... ..* ile türevleri *... ..* dışındaki sözcüklerin tümü yaddır diyebiliriz.

Kökte /an/ olmak koşulu ile /anç/ ile /any/ seslerinin türetimi için /an/ damgasından yararlanılması pek doğal görünüyor. Değme iki damganın türetimi de birbirinin benzeri yolla yapılmış, üst üste bindirilerek yéni damga oluşturulmuştur. Ne var ki, /anç/ damgasında uç kesimler sivrileştirilmiş. Burada ilgimizi çeken, bu türetme yolunun birebir benzerinin lâtin damgalarında da oluşudur. Onlar da *... ..* iki /v/ damgasını üst üste bindirip /w/ damgasını oluşturmuşlardır.

Oluşum evresinin tüm örneklerini gözlemleyebildiğimiz damgaların başında /eg/ gelmektedir. Sancılı bir geçiş dönemi geçirmiş olmasına karşın eñ soñ biçiminde özgünlük taşımaktadır. Üstelik biçimiyle de, bir éylemi betimlediği söylenebilir; *... ..*. Günümüzde *... ..* olarak kullandığımız éylem, eskiden *... ..* biçimindeydi. Damganın soñ biçimi ise *... ..* bir parçayı göstermektedir.

6 Dilimizde *... ..* dönüşümleri sıkça olmuştur. Dolayısıyla bu, damgalar arası geçişte de kendini göstermektedir. *... ..* ulamında bu konuya değinilmiştir.

Türetime gidilirken neden dolayı /aç/ damgası seçilmiştir? Buna vérebilecek bir yanıtımız olmalı. Karadeniz yöresinde konuşulan ağızlarda çoğu kez /g/ yerine /c/ kullanılmaktadır; *... ..* Belki de aradığımız yanıt budur. *... ..* diye düşünüyorum; günümüzde de somut kanıtının oluşu böyle düşünmeme neden oluyor.

Bugün için Kosova Türkleriniñ ağızında da söz konusu ç > g izlerini görmekteyiz. Birkaç örnek vérmek gerekirse; *... ..* gibi. Bunuñla birlikte, İngilizleriñ /g/ yazıp /c/ okumaları da ilgi çekicidir. Onlar da böyle bir geçiş yaşamış olabilir, kestirip atmadan düşünmekte yarar var.

Ne var ki, hem /eg/ hem de /ag/ damgalarının soñradan kök damgalar üzerinden yola çıkılarak türetilmiş olmaları, /g/ sesiniñ dilimize soñradan katıldığını gösterir.

Géçiş süreci /eg/ damgasından kısa sürmüştür ancak aldığı soñ biçimiyle özgünlük göstermektedir. *... ..* ulamındakileriñ, ses olarak birbirleriyle ilişkili olmaları bakımından, kök damganıñ /el/ seçilmesi kolaylıkla añaşılabilirken, /as/ damgası için neden /el/ 'den yola çıktıklarımı özel olarak açıklamak gerekiyor.

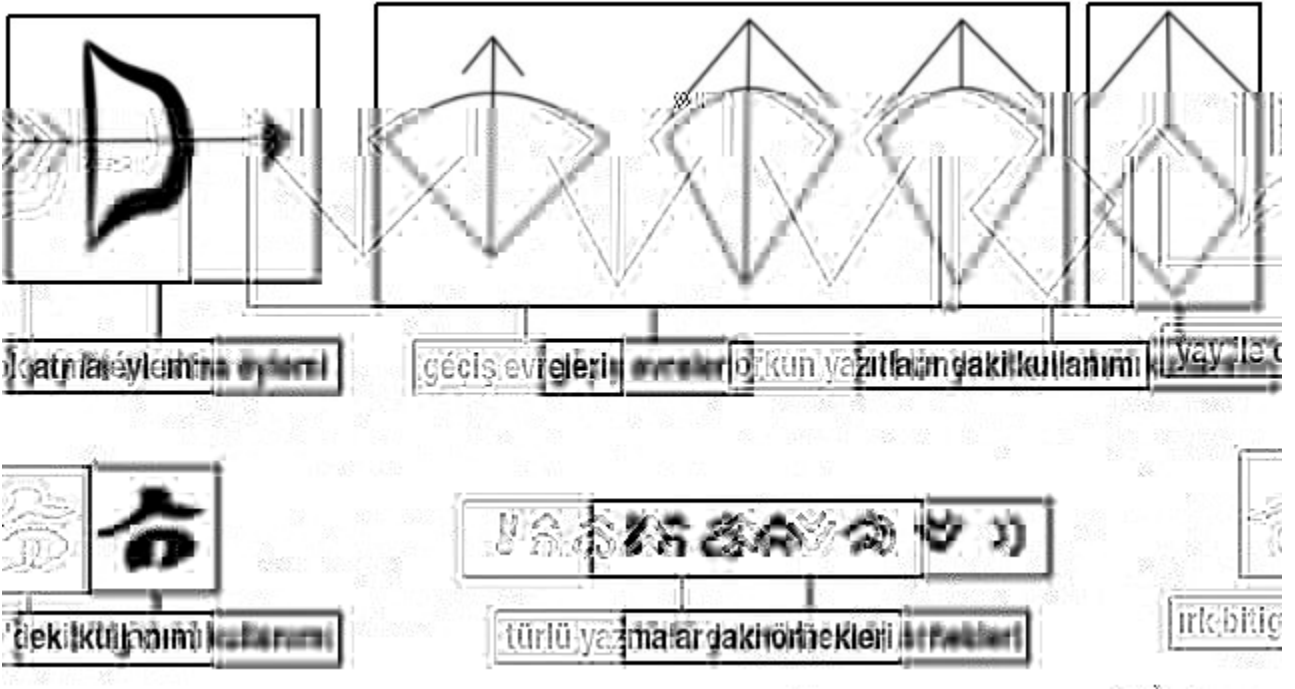
Başka bir köken açıklamasına göre, *... ..* biçiminden gelmektedir. Öyle ise diyebiliriz ki, sabana benzesin diye /el/ damgası seçilmiş, türetim bunuñ üzerine yapılandırılmıştır. Öbür damgalarda da gördüğümüz gibi, yéñi türetilen damgalarıñ bir betimleme olmasına özen gösteriliyordur.

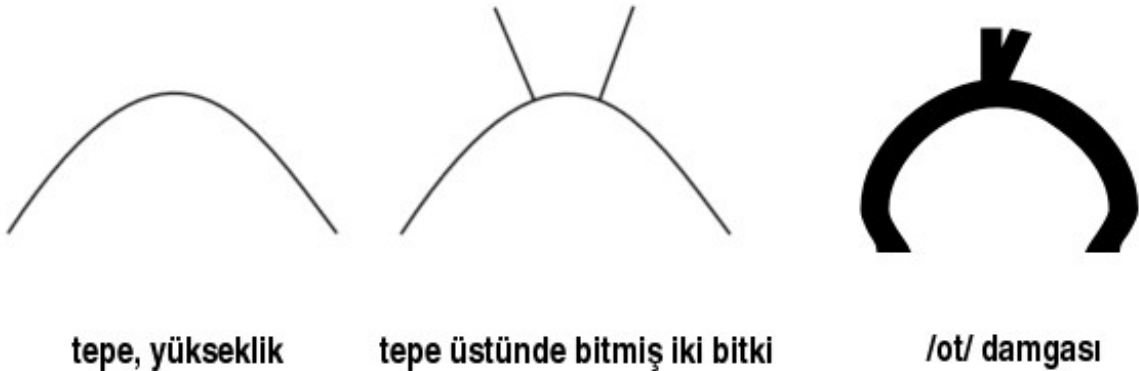
İki tür köken açıklaması yapılır ancak ikisine de katılmam. Birinde, binek dirisi olan , dan geldiği söylenir; öbüründe de , dan geldiği. Günümüzdeki kimi sözbaşı /d/ olan sözcükler, eskiden /t/ ile söylenirdi; /eg/ damgasında da değindiğim gibi, /ğ/ sesi /g/ ile karşılanırdı. Dolayısıyla, bugün , , olarak bildiğimiz sözcük, eskiden , biçimindeydi. Bundan ötrü de /at/ damgasının , dan geldiğini dèrler.

Oysa ne ata, ne de dağa benzemektedir. Apaçık görüldüğü üzere , éylemi betimlenmiştir. Üstelik daha önce türetilen /ok/ ile /yay/ damgaları kullanılarak , éylemi töz alınmıştır.

Bu konuda aldığım eleştirileri şu; , , . Yanıtım şöyle, uzun ünlülü olanların soñuñdaki sessizde yumuşama olur; . . 7. Bundan ötrü uzun ünlülü olan , sözcüğü ile , éylemi birbirinden ayırır.

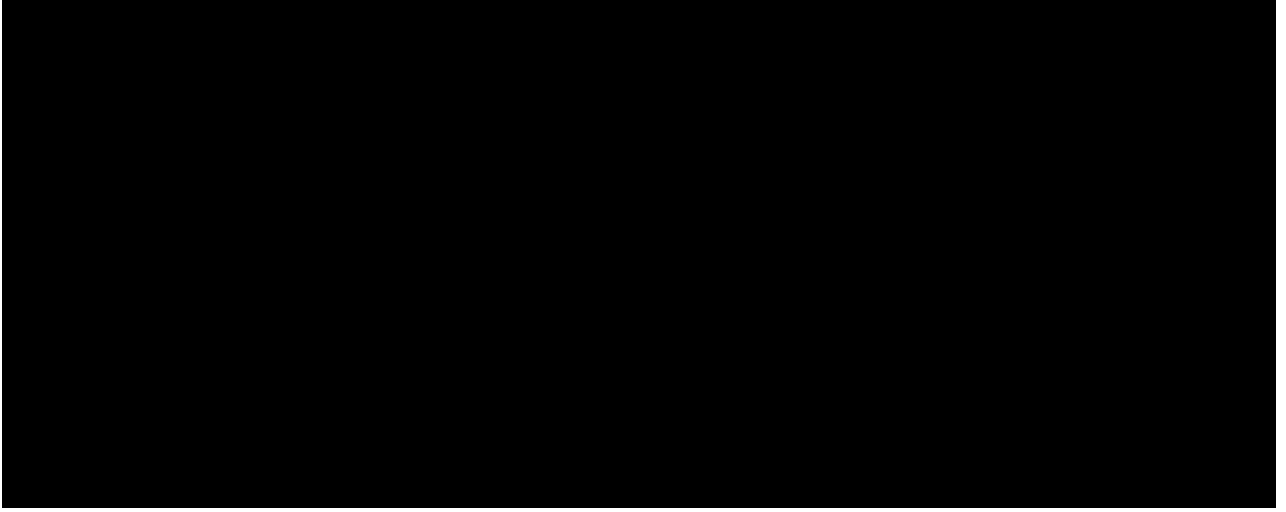
Betimleme konusunda verilebilecek güzel örneklerden biri de /ot/ damgasıdır. Bir tepayı simgelemesi için eğri çizilmiş, üstüne de iki küçük çizgi eklenmiş ki, onlar da tepede biten otları simgeliyorlar.

7 . . sözcüğünün , olması beklenirdi ancak , , olarak günümüze gelip çıkmıştır. Ne var ki, Oğuzlardan olan Azerbaycan Türklerinde bu sözcük bekleneni yapmış, , , olarak dönüşmüştür.

İki köken açıklaması yapılır; birincisi, . . . biçiminden geldiği, ikincisi de . . . biçiminden. İkisi de yüksek olasılıklıdır.

Kimi yazmalarda yuvarlak O biçiminde, ayın bütünü simgeleyerek yazılıyor olsa da, . . . biçimli damganın el yazısı sürümüdür diyebilirim. Yenişey yazıtlarında hilal biçimli yazılmış örneği de bulunmaktadır. Bununla birlikte, savaşçı toplum oluşu gereği, . . . biçiminin yéğlenebilirliği de vardır.

Elde edilen /ay/ damgasına kuyruk eklenerek /ey/ damgası da oluşturulmuştur. İlk yazım örneklerinde bu açıkça görülür ancak ilerledikçe çizgilerinde yumuşama yaşar.

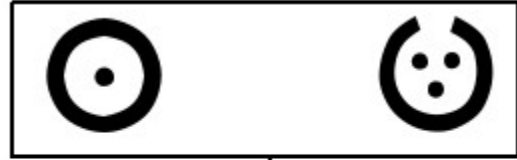
Eski bir Türk içkisi olarak . . . , bugün için Türkiye, Azerbaycan gibi ülkelerde değerini yitirmiş olsa da, Kazakistan, Kırgızistan gibi bize daha uzak(!) olan Türk yurtlarında gözde içkilerdendir. At sütünden elde edilen bu içki, eskiden daha değerliydi. Ülkeye gelen elçilere sunulur, büyük toplantılara bununla soñ verilir.

. . . diye kullanageldiğimiz déyim kökü de kırmız ile ilişkilidir. Eskiler, söz bağlarken . . . yaparlardı. Bu törende, karşılıklı söz veren kişiler, içine kırmız koyulmuş kaba, kanlarından damlatır soñra da sırayla içerlerdi. İçtikten soñra da . . . denirdi ki, sözü bozanın

éğnine gök önlü kılıç girsin, kaz kızılına boyanıp çıksın.

Kan damlatılmış kımız karışımına . . . . . dénirdi, dolayısıyla töreniñ adı olan . . . . . buradan gelir. Bununla birlikte, ... dediğimiz kavram da, yine bu kökene dayanmaktadır.

Bugün için yalnızca sözde kalan bu gelenek, damga betimlemesine de yansımıştır; bir yuvarlak içinde üç beñek azı tek beñek ile gösterilmiştir. Yuvarlak ile kap simgelenirken, beñeklerle de kan damlaları betimlenmiştir.

/nt/ damgasınıñ iki ayrı yazım örneği

Türkiye'de satışı yapılan kımızlardan örnekler

. . . . . birlikte mi türetildi, yoksa éylemleri betimlemeye geçtikleri dönemde mi ele alındı, kesin söz diyemiyorum ancak, . . . éylemini betimlediklerini söyleyebilirim.

Eñ sık ekilen, tarlaları altın sarısına boyayan buğday ile yola çıkmak pek doğal görünüyor. Ara geçiş kurgulaması olarak bedizde gösterdiğim damganıñ bir örneği bulunmamaktadır. Olsaydı, köken açıklamasında bir gıdım kuşku bıraktırmazdı.

buğday başağından yola çıkılarak ek- éylemini simgeleyen /ek/ damgası türetimi

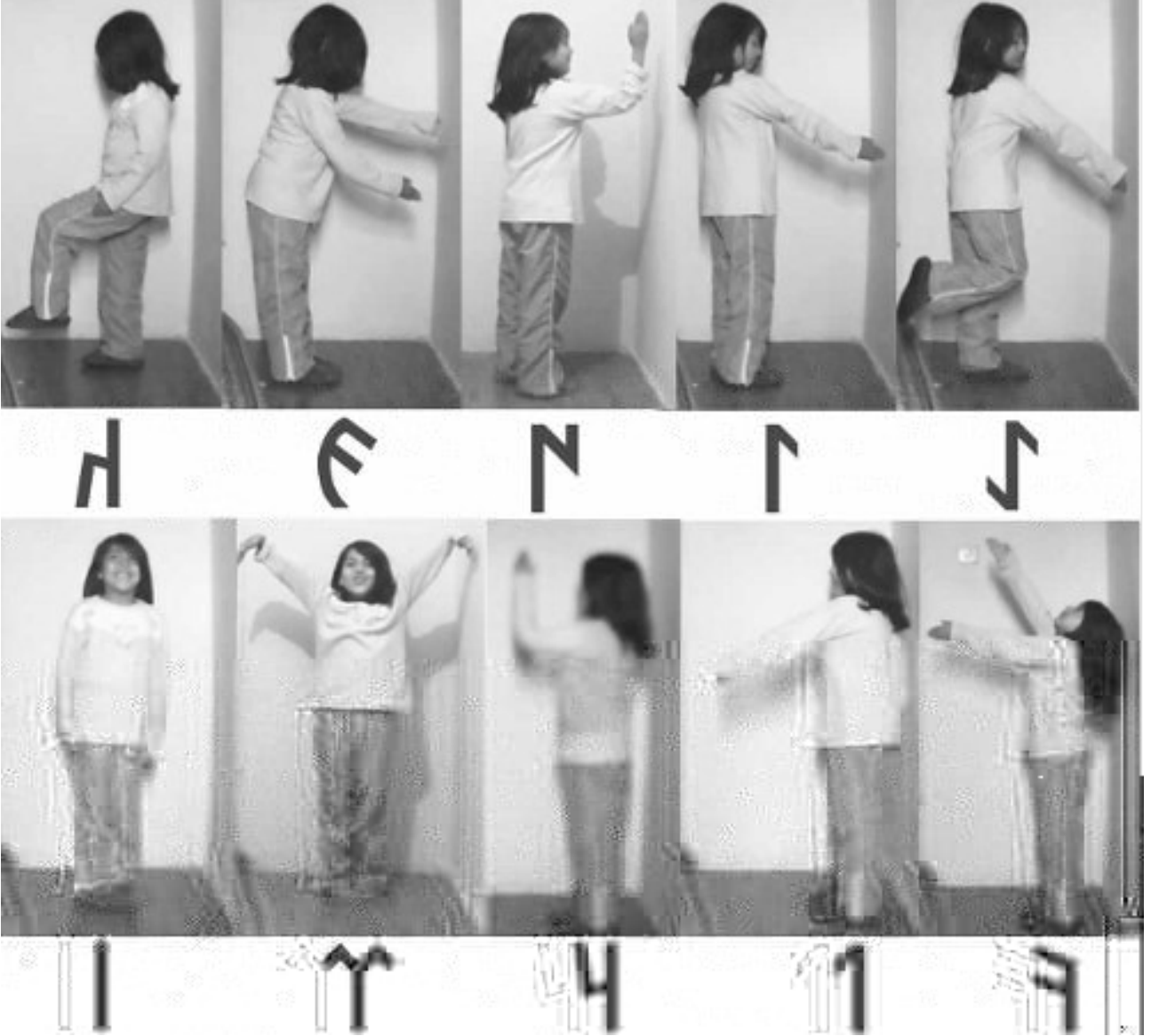
ara geçiş kurgulaması

özgün /ek/ damgası

Düşüncelerinizi biraz daha karıştırmak için sözlerimi sürdüreyim; günümüzde . . . . . dönüşümleri vardır: . . . . . gibi. Dolayısıyla /k/ ile /g/ sesleri ilişkilidir. Damgalara baktığımızda da birbirlerinin yansıması gibi durduklarını görebiliriz. Öylesine denk mi geldi, yoksa özenilerek çalışılıp türetildi mi? Bilmiyorum.

Bunlarla birlikte ilgi çekici bir yer de, damgalarıñ el kol devinmeleriyle betimlenebiliyor olmasıdır. Küçük kardeşim Ayla ile birlikte 2008 yılında bunuñ üzerinde çalışmıştık; birkaç damga dışında tümünü yapmak olanaklıdır.

***

Düşünceme göre, tüm bu düzen bir çizgi ile başladı. O çizgiden elde edilebilecek damgalar oluşturmayı sürdürdüklerinde gördüler ki betimleme de yapabiliyorlar. İlk betimledikleri de /ok/ damgasıydı. Nesne betimlemeye ise /el/ damgasını bulduklarında yöneldiler. Daha sonra éylemleri de betimlemeye geçip damga düzeneğini kurdular. Uzun yıllar içinde bu düzeni geliştirmekten de geri kalmadılar. Gereksinimler doğrutusunda yéni türeyen sesleri karşılayan damgalar da türettiler.

Bilinen türetme yolu, eski kök damgaya çizgi, çentik ekleyip yénisini oluşturmaktı ancak bu konuda . . . . . yazmalarında bir gedik görüyoruz. Şimdiye dek hep damgaların beñeksiz olduğunu düşünülürdü, ne var ki Turfan yazmalarını okurken gördüm ki, tembelliğe kaçıp kök damganın üzerine beñek koyarak sorunu geçiştirmişler. Bugün için bizim /ö/ sesi için /o/ damgasının üzerine iki beñek koyma işimizi atalarımız da /ş/ sesi için /s/ damgasının üzerine beñek koyarak yapmışlardır.

Soñuç olarak bu bir gereksinim idi, atalarımız da bunun eñ kısa, eñ kolay, eñ uygulanabilir yolunu bulmuş, koşulları gereği taşa işlemeyi, yarmayı çözmüşlerdir. Böylece binlerce yıl önceki sözlerini saklamayı başarmış, bize dek vardırabilmişlerdir.